

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Трущинський Марек

УДК 94 (473)

**Катехизація у римо-католицькій, греко-католицькій та
православних Церквах на території Північно-Східної Польщі
у 1945–1989 рр.**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті історії Варшавського університету Республіки Польща та кафедрі новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий

консультант: доктор історичних наук, професор
Сухий Олексій Миколайович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри новітньої історії України

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Віднянський Степан Васильович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин і
зовнішньої політики України

доктор історичних наук, професор
Ореховський Вадим Олегович,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного
університету, професор кафедри соціально-гуманітарних
наук, економічної теорії та права

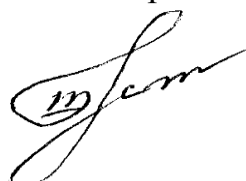
доктор історичних наук, професор
Пилипів Ігор Васильович,
Івано-Франківський навчально-науковий інститут
менеджменту Тернопільського національного
економічного університету,
завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних
дисциплін

Захист відбудеться 21 жовтня 2014 р. о 13. 00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 337.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 19 вересня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. М. Шуст

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Істотним елементом релігійного навчання та виховання дітей та молоді була і залишається катехизація. У часи Польської Народної Республіки від середини 1940-х рр. і до кінця 1980-х рр. державна і партійна влада намагалися відсунути Церкву від суспільства, особливо активно антирелігійна робота адміністративних та партійних органів здійснювалась щодо молодого покоління.

Одним із виявів польської державної політики у сфері релігії стала ліквідація катехитичного навчання і виховання у школах. Це відбулося відразу після встановлення т. зв. народної влади у Польщі. Релігійна ситуація в державі загострилася у кінці 1940-их рр., коли Папа Пій XII видав енцикліку і оголосив про відлучення від Віри і Церкви комуністів. Натомість у 1949 р. сейм схвалив декрет про свободу совісті і сумління – за яким до відповідальності притягалися особи, що примушували населення до здійснення релігійних практик. Це привело до арештів духовенства. Зміни наступили у 1950 р., коли було підписано угоду між урядом і польськими Єпископатом про підтримку церквою державної влади. Згідно угоди державна влада обіцяла зберегти катехизацію у школах, діяльність катехитів у війську, в'язницях, шпиталях. Однак конфлікт поглибився у зв'язку з призначенням костельних адміністрацій на «ново набутих землях». Сотні священиків було ув'язнено. У 1952–1953 рр. влада ініціювала публічні судові процеси під єпископом з Кельц Ч. Качмариком та сотнями парафіяльних священиків, яких звинувачували в антидержавній діяльності. Примас С. Вишинський відмовився засудити їхню діяльність, за що був заарештований.

Єпископ М. Клепач змушений був у грудні 1953 р. скласти присягу на вірність народній Польщі і видати пастирський лист, в якому схиляв вірних до участі у державному і громадському житті. Релігійна ситуація у державі була пов'язана з тим, що у 1953 р. кардинал С. Вишинський був інтернований в середині країни і позбавлений можливостей спілкування з кліром та вірними (перебував в ізоляції у Команчі, Прудніку, Сточку Вармінським та інших місцях). Разом з тим, катехизація повернулася до шкільних програм після подій «Польського жовтня» 1956 р., які ознаменувалися потужним страйковим рухом і загрожували компартійним структурам втратою влади. У зв'язку з політичною ситуацією, восени 1956 р. влада повернула польського примаса до Варшави. Тисячі варшав'ян зустрічали С. Вишинського, а партійне керівництво надіялося,

що з його поверненням в країні наступить спокій. У ході переговорів між кардиналом і першим секретарем ПОРП В. Гомулкою було досягнуто компромісу і влада на певний час припинила репресії проти священослужителів та вірних, повернула навчання релігії у школи. Завдяки позиції С. Вишинського у державі запанував спокій.

Катехитичне навчання в школах залишалося до 1961 р., коли згідно закону «Про розвиток системи освіти і виховання» релігія знову була усунута із шкільних програм. Офіційною версією ліквідації релігійного навчання була відсутність в адміністрації шкільних звітів про уроки релігії та релігійне виховання, а також інформації про релігійне навчання й виховний процес шкільної молоді при костелах. Влада зобов'язувала костельні структури реєструвати «катехитичні пункти» – костели, або інші будинки, які використовувалися громадами для проведення релігійного навчання і виховання, а, з іншого боку, здійснювала різні перепони для того, щоби такі «катехитичні пункти» не були зареєстровані. Реєстрацією цих органів повинні були займатися та контролювати програму їхньої діяльності представники цивільної влади. На практиці, в основному, це були інструктори або представники вищого рангу влади ПОРП. На такі умови роботи «катехитичних пунктів» не погодився кардинал С. Вишинський. Власті пішли іще далі і було відмінено порозуміння між Єпископатом Польщі і урядом ПНР про «відвернення» від військової служби студентів духовних семінарій. Державна влада вимагала також офіційних звернень церковних громад і керівників Церкви щодо будівництва нових сакральних споруд (в тому числі навіть невеликих капличок), проведення ремонтів історичних церковних об'єктів та ін. Назагал така політика вела до ще більшої залежності кліру від адміністрації та дій керівництва ПОРП. Особливо ускладнились стосунки священників та влади на місцях, де діяльність священослужителів цілком залежала від волі місцевих чиновників і рядових членів ПОРП, не завжди належним чином підготовлених і освічених. У цілій державі така політика влади щодо Церкви вела також до занедбання сакральних споруд. Не дивлячись на численні звернення об'єднань архітекторів і консерваторів історичних пам'яток щодо стану костельних споруд, на практиці Міністерство культури і збереження історичних пам'яток не дотувало сакральних об'єктів. Умовою отримання дотації дуже часто було підписання документу про співпрацю між священником і службами безпеки держави, чия діяльність фактично принижувала авторитет душпастирів, була ганебною для їхнього морального стану, породжувала

непевність та недовіру як у середовищі священослужителів, так і серед вірних.

Загострення політичної і соціально-економічної ситуації в державі змусило владу у 1963 р. відновити релігійне навчання в школі. Ці заходи знову вводилися для заспокоєння ситуації у державі. Однак, у цьому ж році шкільне катехитичне навчання черговий раз було ліквідовано.

Церква активно реагувала на усі політичні колізії у державі. 24 січня 1982 р. в костелах було зачитано послання польського Єпископату, тон якого був рішучим і непохитним. Єпископи у ньому заявили, що порушення прав і свобод людини, викликані воєнним станом, не приведуть ні до чого, окрім протесту. Вони вимагали відновлення нормального функціонування держави, негайного звільнення усіх ув'язнених, припинення тиску, який чинився з ідеологічних причин та звільнень з роботи за переконання чи участь у «Солідарності».

Політичні зміни, які наступили у Польщі в 1989 р. створили можливості для молодого покоління вільно отримувати релігійні знання та пізнавати засади християнського виховання на рівні з іншими шкільними предметами.

Активізувалися священники та вірні греко-католицької й православної Церкви. 7 листопада 1989 р. Українське Християнське Братство поставило завдання інтеграції українців у Польщі на ґрунті релігійних і національних традицій та християнської суспільної науки, здійснення заходів з метою співпраці українських греко-католицьких і православних релігійних громад, поширення принципів толерантності й екуменізму, плекання і поширення християнської структури та розвитку релігійних і національних традицій серед української громади, діяльності заради українсько-польського зближення, порозуміння і поєднання.

Питання катехитичного навчання в школі і нині залишається предметом дискусій політичних партій та представників Церкви, батьків дітей, громадськості. Окремі ліві організації в Польщі виступають за повернення проведення катехизації лише при костелах, є й такі, що пропонують відновити практику, яка діяла в часи ПНР.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з проблематикою, яка розробляється кафедрою історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка та є складовою частиною її науково-дослідної роботи у межах проблеми «Вузлові питання історії країн Центрально-Східної Європи (державний реєстраційний номер

0112U004036). Дисертаційна робота виконана також в рамках комплексної програми науково-дослідних робіт кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції у ХІХ–ХХ ст.» (номер державної реєстрації 0112U004043).

Мета дослідження полягає у всебічному висвітленні проблем катехизації на теренах Північно-Східної Польщі, а саме в Північній Мазовії, Вармії, на Мазурах та Підляшші в часи ПНР.

У відповідності до мети роботи автор поставив перед собою завдання дослідити:

- наукову літературу та джерела, які стосуються дисертаційної теми;
- загальнодержавні тенденції релігійної політики ПНР у північно-східному регіоні країни та місцеві специфічні особливості здійснення катехизації; зміст діяльності греко-католицької та православної Церкви в регіоні;
- суспільно-політичні умови, в яких відбувалася катехизація; діяльність керівництва ПНР, спрямовану на боротьбу з Церквою та подальшу марксистську індоктринацію суспільства;
- правові акти, які регулювали стосунок держави та її структур до релігії і Церкви та у ділянці катехитичного навчання й виховання зокрема;
- політичну ситуацію у сфері катехизації в мало урбанізованій Північно-Східній Польщі у порівнянні з іншими частинами країни, зокрема і з промисловими регіонами;
- громадську думку у контексті проблем, пов'язаних із здійсненням катехизи; значення громадянської позиції польської суспільності, яка під проводом церковних лідерів і душпастирів, продовжувала формувати і зберігати релігійні та національно-патріотичні позиції.

Об'єктом дослідження виступає аналіз здійснення катехизації на території Північно-Східної Польщі у часи ПНР в 1945–1989 рр.

Предметом вивчення стало здійснення катехизаційної діяльності у римо-католицькій, греко-католицькій та православних Церквах, відношення державних та партійних структур до релігійного навчання та виховання у 1945–1989 рр.

Хронологічні рамки дисертаційної праці визначені 1945–1989 роками. Нижня межа пов'язана із закінченням Другої світової війни та входженням Польщі до Східного блоку країн, які належали до сфери впливу СРСР. Верхньою межею є ліквідація комуністичного режиму в Польщі.

Методологічною основою дисертації є принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. Дотримання зазначених принципів забезпечило об'єктивне вивчення джерел, рукописних та опублікованих праць, архівних матеріалів, виявлених на території дієцезій Північно-Східної Польщі, а також збирання усних свідчень («oral history»). У процесі опрацювання теми дослідження були використані **методи аналізу та порівняння**. За допомогою використання першого методу стало можливим критичне вивчення усіх наявних історичних джерел. Застосування другого методу дозволило порівняти проблеми у сфері катехизації в дієцезіях досліджуваного регіону з дієцезіями у інших частинах країни. З метою узагальнення та презентації результатів дослідження використано *статистичний* метод. У процесі дослідження методики викладання катехизису використано *педагогічний та дидактичний* методи. Застосування *соціологічного* методу забезпечило об'єктивне вивчення суспільного аспекту описуваних процесів.

Наукова новизна одержаних результатів. Встановлено зв'язок між здійсненням катехизації у північно-східних регіонах Польщі із суспільно-політичними змінами та станом польського громадянства в часи ПНР у 1945–1989 рр. Показано специфіку здійснення катехизації у римо-католицькій, греко-католицькій та православних Церквах на Підляшші, Вармінсько-Мазурському регіоні та північному Мазовші. Дослідження презентує нову, раніше не опрацьовану тему та доповнює знання щодо релігійної ситуації в Північно-Східній Польщі.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист винесено положення, що містять елементи наукової новизни:

Уперше:

1) запропоновано комплексне дослідження здійснення катехизації у римо-католицькій, греко-католицькій та православній Церквах на території Північно-Східної Польщі в 1945-1989 рр;

2) визначено періоди протягом яких комуністична влада в ПНР здійснювала заборони на проведення катехизації в школах та встановлено, що вони були пов'язані із загальним станом польського суспільства: загострення політичної обстановки в державі змушувало компартійні структури повертати релігію в школи;

3) обґрунтовано значення рішень II Ватиканського собору для розвитку катехизації (нова формація капелана, польська мова в костелах й ін.);

4) доведено, що новою формою здійснення релігійного навчання і виховання в умовах тиску на віруючих партійної влади стали «катехитичні пункти»;

5) проілюстровано сучасні методи проведення катехизації ініціатором яких був Папа Іван Павло II- паломництво, робота зі студентською молоддю, «оазові» рухи та ін.;

Удосконалено:

6) зміст та програми здійснення катехитичного навчання відповідно установлених етапів: від 1945р. до 1956 р.; від 1956 р. до 1963–1965 р.; від 1965 р. до 1989 р.;

7) показано специфіку катехитичної діяльності священиків греко-католицької та православної Церков на території Північно-Східних теренів Польщі;

Дістало подальшого розвитку:

8) методи та методики проведення катехизису відповідно до вікових категорій: учні молодших класів, учні старших класів, молодь;

9) показано відношення партійних структур ПОРП, служби безпеки до представників вищого духовенства, священиків і вірних.

Практичне значення дослідження. Матеріал, зібраний у праці та висновки можуть бути використаними для підготовки узагальнюючих праць, підручників та монографій з історії релігійних процесів в ПНР, при оцінці сучасних релігійних та національно-релігійних трансформацій як в Польщі, так і в Україні.

Апробація результатів дослідження. Результати наукової праці апробовано в Остролендському науковому товаристві ім. Адама Хентніка, у програмній раді Цехановського наукового товариства, в екзаменаційній та кваліфікаційній комісії для вчителів Міністерства освіти народової (м. Варшава), на Міжнародній конференції до 400-ої річниці смерті ксьондза Петра Скарги (Лодзь, 2012), на XVII Міжнародній науковій конференції із циклу «Kultura Europy Śródkowej» (Забже, 2013), на засіданнях кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Автор виступив керівником наукових конференцій «Kościół rzymsko-katolicki na północnym Mazowszu w XIX–XX wieku» (2012), «Wolność i jej ograniczenia na ziemiach polskich w XIX–XX wieku» (2014).

Структура дослідження. Запропоновані в дисертації положення, висновки становлять результат комплексного аналізу відношення влад ПНР до Церкви та здійснення катехизації. Розділи дослідження укладені

за проблемним методом і структурно відображають головні аспекти задекларованої теми. У розділах науковий матеріал упорядковано за логічним принципом, що зумовлено специфікою досліджуваних процесів. Хронологічний виклад подій переважає, однак подекуди він чергується із висвітленням проблемних аспектів.

Праця складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації 402 сторінки, список використаних джерел нараховує 465 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено хронологічні рамки та територіальні межі, розкрито наукову новизну і практичне значення, засвідчено апробацію наукових результатів під час виступів на конференціях.

Перший розділ дисертації – **“ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ”**.

Історіографія. Тема катехитичного навчання та виховання учнів та молоді фрагментарно вивчалася окремими дослідниками у контексті з'ясування загальних проблем суспільно-політичного життя, громадських рухів, освітніх процесів.

Виділяємо три групи істориків, твори яких стали дотичними до проблем катехизації в ПНР.

Першу групу становлять історики, які працювали в часи комуністичної влади і на діяльності яких відобразились ідеологічні доктрини т.зв. народної Польщі. Загальним ідеологічним засадам відповідає робота Я. Якубовського «Освітня політика Польської Робітничої Партії 1944–1948»¹. Автор критично відноситься до науки релігії у школі. У цей період також з'явилися роботи присвячені «соціалістичному вихованню».²

Водночас, окремі автори ігнорували приписи влади. Зокрема, Ф. Соколовський стверджував про факти тиску служб безпеки на

---

¹ Jakubowski J. Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948 / J. Jakubowski. – Warszawa, 1975.

² Wychowanie socjalistyczne. Materiały pomocnicze dla nauczycieli. Kuratorium Okręgu Szkolnego- Kielce, 1969.

костельну адміністрацію Вармії та Мазур³. Кс. Анджей Копічко, як керівник Інституту історії Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині пише про негачії держави у ставленні до костелу, які виражалася у несприйнятті папських номінацій на єпископів Вармінських. Згаданий автор писав також про специфіку релігійної ситуації регіону у зв'язку з його поліетнічним складом⁴. Аналогічні етнорелігійні проблеми піднімав М. Вінницький, робота якого була присвячена українцям в Ольштинському воєводстві. Автор позитивно висловлювався в контексті того, що церква радить собі з вірними католиками, греко-католиками і православними⁵.

Дослідник Я. Ф. Годлевський виражав вболівання, що римсько-католицький костел у Польщі зазнавав утисків пов'язаних із проведенням секуляризації⁶. Г. Коротинський підкреслював, що партійна преса постійно виокремлювала питання порозуміння між владою і костелом, але на початку 1950-их років вони не розв'язувались⁷.

Оригінальну позицію висловлює Я. Туронак, який стверджує, що у повоєнний час в Білостоку навчалася близько 8 тис. дітей білоруської національності, а науку релігії проводили не лише місцеві священики, а й світські катехити⁸.

Отже, польська гуманітарна наука епохи ПНР не завжди намагалася відповідати політичним догмам офіційної влади.

До другої групи істориків належали самі священики, роботи яких були присвячені давній та сучасній історії церкви. Центром вільної демократичної думки, зокрема, виступав KUL (Люблінський католицький університет). Саме в його стінах з'явилася робота Кароля Войтили «Виховання для служби Костелу».⁹ Йшлося про те, що після Ватиканського собору постала не тільки нова формація людини –

³ Sokołowski F. Materiały źródłowe do początków administracji na Warmii i Mazurach w 1945 r. / F. Sokołowski // Rocznik Olsztyński. – 1972. – № 10. – S.323–349.

⁴ Kopiczko A. Kościół Warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej / A. Kopiczko. – Olsztyn : Ośrodek Badań Naukowych, 1986.

⁵ Winnicki M. Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie Olsztyńskim / M. Winnicki. – Olsztyn 1965.

⁶ Godlewski J. Kościół Rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego (1944–1974) / J. Godlewski. – Warszawa, 1978.

⁷ Korotyński H. Polska Ludowa a Kościół katolicki / H. Korotyński. – Warszawa 1952.

⁸ Turonak J. Białoruskaje szkolnictwa na Białostoczczyźnie u pasławajenny pieryad / J. Turonak. – Białystok 1976.

⁹ Wojtyła K. Wychowanie dla służby Kościoła Ateneum Kapłańskie. 1967.- S.3-11.

християнина, а й нова формація капелана, на що звернув увагу майбутній папа.

Водночас в період ПНР існувала «підземна преса» – роботи друкувалися за кордоном і переправлялися до Польщі. До таких праць належала книга П. Рейна про кардинала С. Вишинського¹⁰.

Кардинальні зміни у вивченні проблем релігії у державі були пов'язані із становленням демократичної Польщі, яке розпочалося у 1989 році. Історики, діяльність яких пов'язана з цим часовим відрізком складають третю групу виділених нами дослідників. Свідченням нового етапу історичних студій стала праця краківського історика А. Дудека¹¹, яка синтезує нове бачення проблем відносин держави і Церкви (слідкування служб безпеки за діяльністю священиків, звільнення неприхильних осіб та ін.). Аналогічні проблеми піднімав А. Дудек в співавторстві з Р. Гриз¹².

Оригінальну позицію висловлює А. Добрянський, який стверджує, що в повоєнних умовах, коли влада ворогувала з місцевим підпіллям, вона не створювала перепон для діяльності кліру¹³.

Окремі праці присвячені етнонаціональній проблематиці. Дослідник А. Міронович стверджує, що білоруси, які проживали у Сокульському повіті та на значній частині Білостоцького повіту перейшли з православної релігії на католицизм, зірвавши в такий спосіб традиційні релігійні та етнічні зв'язки із сусідньою білоруською людністю в БРСР¹⁴.

Певні аспекти, які торкалися змін у викладанні науки релігії в школі у кінці 1950-их рр. представлені в роботі А. Фрішке¹⁵. Автор стверджує, що вони були узгоджені з найновішими тенденціями в дидактиці.

Чергові репресії влади були викликані закриттям духовних семінарій в Польщі у 1950-их рр. (закриття семінарії ордену селезіанів у Ружаному Стоку, де навчались за програмою класичного ліцею з

¹⁰ Raina P. Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski / P. Raina. – Londyn, 1986.

¹¹ Dudek A. Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970 / A. Dudek. – Kraków, 1995

¹² Dudek A. Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989) / Dudek A. Gryz R. – Kraków, 2006.

¹³ Dobroński A. Białystok: historia miasta / A. Dobroński. – Białystok, 2001. – 180 s.

¹⁴ Mironowicz A. Katechizacja / A. Mironowicz // Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś / red. L. Adamczuk i A. Mironowicz. – Warszawa, 1993.

¹⁵ Friszke A. Wytyczne stanowisko partii w sprawie stosunków między państwem a Kościołem / A. Friszke // Więż. – 1997. – № 3. – S.132–151.

елементами розширеного курсу релігії, філософії, риторики і латинської мови)¹⁶.

Окремі аспекти катехизації в Польщі розглядалися П. Кондзялом в контексті відзначення 1000-ліття прийняття християнства на цих землях¹⁷. До ювілейних подій 1966 р. Єпископатом Польщі була підготовлена нова програма науки релігії в школі. Реакцією влади на широке відзначення народом ювілею прийняття християнства стали особисті репресії до вірних, скорочення годин науки релігії, проведення верифікації світських катехитів, усунення релігії з педагогічних ліцеїв, фахових шкіл, впровадження вимоги надання декларації родичами про згоду на навчання дитини релігії¹⁸.

Питання, пов'язані із проведенням релігійних практик, поглибленням віри в широких суспільних верствах у 1970-их рр. знайшли відображення в роботі К. Пануся¹⁹. Причини таких явищ автор бачить у концентруванні священика на біблійних підходах в катехитичному навчанні, де замало піднімаються проблеми людини, такі як злиденність, хвороби, смерть т. ін.

У роботі також враховано історіографічний внесок українських авторів: вивчення релігії і духовної спадщини (В. Ульяновський, А. Колодний, Д. Степовик); історії та теорії релігії (Ю. Калінін, В. Єленський); релігії у громадському житті Польщі (Л. Зашкільняк), релігієзнавчих студій у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Отже, історіографічний комплекс засвідчує про зацікавлення вчених тематикою пов'язаною із станом релігії в часи ПНР. Однак у версії, яка пропонується нами тема не вивчалася.

Джерельну базу дослідження складають опубліковані офіційні церковні та світські документи, неопубліковані матеріали з дієцезиальних архівів та державних архівів Польщі. До офіційних церковних документів належить: «Пастирський лист польського Єпископату від 3 жовтня 1945», який націлював парафіальне духовенство на сповнення обов'язку

¹⁶ Szot A. Zlikwidowanie Niższego Seminarium Duchownego w Rózanymstoku 1954 r. / A. Szot // Studia Teologiczne. – Białystok ; Drohiczyn ; Łomża, 2005. – № 23. – S. 231–302.

¹⁷ Kądziała P. Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965 / P. Kądziała. – Wrocław, 1990.

¹⁸ Fijałkowska B. Partia wobec religii i Kościoła w PRL / B. Fijałkowska. – Olsztyn, 2000. – Т. II, cz. I (lata 1956–1963).

¹⁹ Panuś K. Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim / K. Panuś. – Kraków, 1999.

навчання науки релігії в школі, Пастирський лист польського Єпископату від 18 лютого 1946 р. «Про панування Божого духа в Польщі» (єпископи підкреслювали і нагадували про те, що Польща була і залишається католицьким краєм, де буде забезпечена наука релігії для кожної особи); Пастирський лист польського Єпископату від 18 січня 1951 р., який наказував забезпечити науку релігії дорослим особам; Пастирський лист польського Єпископату від 11 жовтня 1967 р. нав'язував до ухвал II Ватиканського собору (1965 р.), які стосувалися катехизи (у рішеннях собору стверджувалося, що катехизою мають бути обійняті всі діти – дошкільного, шкільного віку і молоді); Пастирський лист польського Єпископату від 2 квітня 1970 р. окреслював програму навчання дітей та молоді.

Наступний блок церковних документів складають катехитичні інструкції, розпорядження та листи. Конференція польського Єпископату 11 квітня 1971 р. видала катехитичну інструкцію, в якій визначалася засаднича місія костелу – це навчання. При цьому цитувалися слова Ісуса Христа: «Ідіть і навчайте усі народи...» (кодекс канонічного права від 1983 р. затвердив учительську місію костелу).

Листи єпископів Бялостоку, Ломжі і Ольштина роз'яснюють положення, які випливали з Пастирських документів польського Єпископату (у них видно велике вболівання щодо навчання релігії на території Північно-Східної Польщі).

II Ватиканський собор звернув увагу на проблеми катехизи у соціалістичних державах. Водночас він зобов'язав духовенство цих країн до проведення систематичної катехизи дітей і молоді. У цьому контексті видано дві прокламації «Gravisimum educationis» («Найважча едукція»), «Christus Dominus» («Христос є Пан»), а також Декрет про пастирські завдання костелу.

Другу групу документів складають офіційні матеріали влади. До них належить циркуляр 13 жовтня 1945 р., який усував науку релігії зі школи як екзаменаційний предмет; ухвала сейму ПНР від 15 липня 1961 р. про усунення релігії зі шкіл.

У цьому комплексі джерел знаходяться також папські документи і, зокрема, про місійну діяльність костелу, декрети про пастирські обов'язки єпископів, декрети про послугування в житті капеланів, інструкція конгрегації католицького навчання (1971 р.), енцикліки папи Івана XXIII, Івана Павла II та ін. Цей блок доповнюють офіційні документи Єпископату Польщі (Декрет Примаса Польщі від 3 грудня 1979 р., Лист

Єпископату до президента Б. Берута від 12 вересня 1950 р.; пастирські листи Єпископату Польщі 1945–1974 рр. (були опубліковані в Парижі у 1975 р.); меморіали єпископів звернені до офіційних осіб держави, листи секретаріату Єпископату до цивільної адміністрації, протоколи засідань Катехитичної підкомісії у 1965–1972 рр. та ін.

Групу опублікованих світських джерел доповнюють правові акти: Конституція від 12 липня 1952 р., закон від 27 квітня 1956 р. про права і обов'язки вчителів; ухвала від 15 липня 1961 р. про розвиток системи освіти і виховання; ухвала про відношення держави до католицького костелу в Польській Народній Республіці від 17 травня 1989 р. Численними є циркуляри від 13 вересня 1945 р. у справі науки релігії в школі; від 11 листопада 1945 р. в справі роботи шкіл чи класів без науки релігії (згідно бажання батьків); міністра освіти від 14 квітня 1954 р. в справі шкіл і класів без навчання релігії.

Ще один вид документів складають опубліковані розпорядження курій дієцезій, які прив'язані до місцевих подій.

Наступний блок документів охоплює декрети (в основному декрети Ради Держави), інструкції міністерства освіти, плани роботи шкільних адміністрацій, звіти костельних рад.

Особливо цінними для написання роботи стали архівні матеріали Архідієцезиального архіву в Білостоку, архіву Інституту національної пам'яті – розпорядження адміністрацій в справі нормування катехизації та ін. документи. Серед матеріалів також донесення керівників ПУБП (Państwowy urząd bezpieczeństwa publicznego – Державний уряд громадської безпеки; так називали органи МВС у Польщі); звіти про роботу відділів ПУБП; Державного архіву у Білостоку (інформації про зміст пастирських листів до душпастирів, інформації відділів ПОРП, повітових комітетів ПОРП, повітового староства у Бялій Підляській та ін.

З дієцезиального архіву в Ченстохові почерпнуто інструкції у справі навчання релігії поза школою (1945–1952 рр.); пастирські листи в справі релігійного виховання дітей (1945–1952), листи окремих священиків до єпископської курії та воєводських і повітових шкільних рад, протоколи єпископської комісії.

Із дієцезиального архіву в Катовіцах вивчено матеріали про катехитичну роботу на теренах катовіцької дієцезії, листи єпископа Я. Бенька до воєводи А. Завадського, відозви єпископа С. Адамського, постанова Найвищого суду від 8 грудня 1956 р. в справі єпископа С. Адамського.

У відділі архіву ІНП в Катовіцах опрацьовано акти щодо діяльності єпископа С. Адамського, інформації про діяльність катовіцької єпископської курії; протоколи, плани, інформації дотичні кліру за 1956–1959 рр., рапорти команди МО (Milicja Obywatelska), громадянської комісії в Катовіцах та ін.

З документів Дієцезіального архіву у Ломжі слід відзначити особові фонди священиків, акти візитації лекцій релігії, проведених візитаторами дієцезії у 1948–1965 рр., щоденники кореспонденцій, протоколи з канонічних візитації парафій, розпорядження Ломжинської дієцезіальної курії, звіти з візитацій деканатів та ін.

Із Державного архіву у Ломжі опрацьовано катехитичні звіти, матеріали Ломжинського староства, повітового староства у Ломжі, повітової ради народової у Ломжі та ін.

З Архіву Вищої духовної семінарії у Ломжі опрацьовано протоколи педагогічної ради, семінарійну хроніку.

В Ольштині вивчено документи Архіву нових актів Вармінської Архидієцезії, передовсім звіти про ситуацію костелу в Польщі у 1945–1964 рр.

З Державного архіву в Ольштині запозичено акти відділу до справ визнань, акти ПОРП: адміністративного відділу, відділу пропаганди та ін.

Опрацьовано також Архів відділу науки католицької метрополійної курії Вармінської архидієцезії.

Окремі документи запозичено із Архіву у м. Плоцьку та Архіву катехитичного реферату в Тарнові.

У Варшаві вивчено матеріали Архіву Актів Нових, зокрема комплекс «Міністерство освіти». Це інструкції щодо організації шкільного навчання, протоколи засідань секретаріату, листи до міністерства освіти, які надійшли від духовних осіб, проекти в справі шкільної науки релігії, звернення до польського учительства та ін.

Архів Єпископату Польщі, що у Варшаві містить відозви єпископів, листи секретаріату Єпископату, протоколи пленарних конференцій Єпископату та протоколи засідань шкільної комісії Єпископату, звіти шкільної комісії Єпископату та ін.

У роботі використано також матеріали Архіву «Рух, Світло, Життя», Архіву уряду до справ вірувань.

Проведений аналіз джерельної бази засвідчує, що у фондах державних архівів, наукових відділах церковних та універсальних бібліотек, зберігається достатня кількість матеріалів, що сприяли

грунтовному вивченню процесів катехизації в часи ПНР. Отже, наявні джерельні комплекси уможливили вивчення процесів катехизації у Північно-Східній Польщі в часи ПНР.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Професійне застосування різних методів та їх комбінацій при проведенні наукового дослідження обумовлені правильністю постановки проблеми і вибором відповідних підходів, що становить методологію наукового дослідження. Визначення методологічних аспектів зумовлене складністю та неоднозначністю задекларованої наукової проблеми, яка пов'язана з вивченням процесів катехизації у північно-східній Польщі в часи ПНР.

Формування теоретико-методологічних засад дисертації впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених тенденцією наукових пошуків у сучасній польській історіографії. Основні методологічні підходи в досягненні мети та реалізації поставлених дослідницьких завдань ґрунтуються на кращих світових зразках.

Досягнення окреслених завдань вимагає методологічного осмислення і узагальнення результатів дослідження, тому домінантним є принцип історизму, націлений на реконструкцію подій та явищ у хронологічній послідовності, динаміці й взаємозв'язку. Використання тільки перевіреної інформації з окресленої проблеми відповідає принципу науковості, який також сприяв уникненню спрощеності, кон'юнктурності та штучної заідеологізованості в оцінці діяльності римо-католицької, православної та греко-католицької Церкви у період 1945–1989 рр. Принцип об'єктивності полягає у неупередженому підході до дійсності, її пізнання і практичного перетворення. Керуючись цим принципом, ми сприймали кожне джерело як об'єктивну реальність, яка містить наукові факти.

Використання різноманітних носіїв історичної інформації, їх аналіз, співставлення, визначення ступеня об'єктивності відповідає вимогам принципу комплексності джерел. Водночас у науковому дослідженні використано агітаційні, організаційні та фінансові матеріали, що розкривають зміст атеїстичної діяльності комуністичних структур. Залучено інформаційні повідомлення тогочасних періодичних видань.

Всебічне розкриття задекларованої теми з поєднанням необхідних для наукового пошуку принципів з різних галузей знань, як-от: політології, юриспруденції, соціології – забезпечується використанням принципу методологічного плюралізму. Дотримання цього принципу

сприяє встановленню причинно-наслідкового зв'язку застосування польською владою політики державного примусу щодо Церкви та її діячів.

У комплексі з науковими принципами поєднуються методи, які визначаються метою, завданнями, джерельною базою, наявною методологічною основою соціально-гуманітарного пізнання. Розв'язуючи конкретні дослідницькі завдання, ми використали три групи методів: світоглядні, загальнонаукові та спеціально наукові.

До першої групи належить метод діалектичного вивчення історичного процесу, який дає змогу розглядати визначену проблематику в русі, розвитку і суперечностях. Поряд з діалектичним у нашому дослідженні активно використовується синергетичний метод (грец. *sinergetikos* – спільний, узгоджено діючий). Синергетика не детермінована чітко визначеною сукупністю методологічних принципів та понять. Вона виходить за межі однозначного, загальноприйнятого поняття «політична система», а базується на властивостях – взаємопроникнення, відкритості, самоорганізації, випадковості, наявності асиметричних структур, нерегулярності зв'язків і функціональної нестабільності. Застосовуючи міждисциплінарні дослідження, синергетичний метод передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно-політичного розвитку. Зокрема, цей метод сприяє розумінню проблеми взаємовідносин Церкви та чинної польської влади.

Загальнонаукова група методів охоплює такі: аналізу та синтезу (фактів, джерел), індукції та дедукції (забезпечують можливість переходу від поодиноких історичних фактів до загальних положень і навпаки), узагальнення (у висновкових формулюваннях), систематизації (передбачає правильне упорядкування зібраної інформації на підтвердження конкретної гіпотези), структурно-системний (дозволяє виділити об'єкт дослідження та вивчити його в межах раціонального пізнання, забезпечує цілісність та логічну упорядкованість наукових міркувань).

Практичне історичне пізнання охоплює конкретні способи дослідження соціальних явищ. Тому у ході наукових студій ми використовували спеціальні наукові методи. Серед них, зокрема, проблемно-хронологічний, який вплинув на визначення побудови дослідження. Його дотримання дозволило виокремити з великого масиву аналізованих суспільно-політичні і соціально-економічні процеси, логічно описати їх проблемні аспекти, з'ясувати суперечливу еволюцію в контексті закономірностей співіснування комуністичної влади в ПНР і Церкви. Проблемно-хронологічний метод сприяв належному висвітленню

основних аспектів участі державних органів у реалізації політики польської влади щодо катехизації та розкриттю динаміки цього процесу.

Історико-порівняльний метод дає змогу розкрити спорідненість функціональних зв'язків, соціальних явищ, осягнути минуле в єдності та індивідуальності, а також знайти зв'язок та основу історичних явищ. Завдяки цьому методу, зіставляючи історичні події, явища, нам вдалося виявити особливості та встановити етапи розвитку катехизації в часи ПНР, визначити специфіку дій влади на місцях, їх відношення до священників та віруючих.

Доповнюють фактичним матеріалом дисертаційне дослідження окремі статистичні дані щодо діяльності костельних катехитів, катехитів цивільних, «катехитичних пунктів» та ін. Для повної їх інтерпретації, застосовуємо структурно-функціональний та статистично-аналітичний методи. У результаті, увиразнюємо загальні міркування конкретними відомостями, демонструємо їхню взаємодію, поглиблюємо розуміння сутності релігійних процесів.

Осмислення історичних процесів і явищ вимагає комплексної оцінки, що супроводжується застосуванням новітніх наукових критеріїв у порівняльно-аналітичному співвідношенні із тогочасним значенням, розумінням і сприйняттям суспільством фактів та подій. Відзначимо, що в дисертаційній роботі послуговуємося лише такими термінами, поняттями, які, відображаючи окремі аспекти досліджуваних процесів, тяжіють до наукової однозначності. У цьому контексті доречно уточнити використання нами термінів «політика катехитичного навчання», «катехизація», рухи «оазові» та ін.

Використання широкої методологічної основи дослідження забезпечує досягнення поставленої мети, дає можливість всебічно проаналізувати проблему, розширити фактологічну та аналітичну складову наукового пошуку. Застосування різноманітних сучасних методологічних підходів дозволяє максимально уникнути суб'єктивних оцінок і забезпечує наукову достовірність результатів дослідження, доповнює фактографічним матеріалом задекларовану проблематику.

Другий розділ дисертаційної роботи «**КАТИХЕЗА В ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**» складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі «Політика влади ПНР стосовно Церкви і катехитичного навчання у 1945–1989 рр.» з'ясовано конфесійну політику в часи ПНР. Комуністична влада Польщі будувала власну політику в сфері релігії на засадах марксистської ідеології з радянським акцентом: «релігія

– опіум для народу». Це виходило з того, що країни «соцтабору», будучи формально незалежними, зазнавали значного впливу радянської держави, зокрема, у релігійній царині.

Правове становище Церкви у державі після Другої світової війни було визначено розірванням 12 вересня 1945 р. конкордату від 1925 року (підписаний між Апостольською Столицею і Другою Річчю Посполитою), який регулював відносини вірних у державі з Ватиканом. Таким чином, польська держава не брала на себе правових зобов'язань щодо діяльності Церкви в державі. Було встановлено незалежне функціонування Церкви від держави.

Обмежувальні заходи комуністичного уряду щодо Церкви викликали протидію більшої частини населення країни. Ситуація ускладнилася ще й тим, що авторитетний лідер примас кардинал Стефан Вишинський був заарештований 25 вересня 1953 року. Становище костелу стало вкрай важким. Духовна ієрархія, очолена єпископом з Лодзі Міхалом Клепачом, змушена була підписати декларацію порозуміння з владою, підтримуючи, в такий спосіб, арешт примаса С. Вишинського.

Період 1956–1970 рр. характеризувався нормалізацією стосунків Церкви і світської влади.

Суспільна активність Церкви була викликана підготовкою до святкування у 1966 р. тисячоліття прийняття християнства на польських землях. (Підготовка до урочистостей розпочалася вже у другій половині 1950-х рр. і була представлена програмою проведення святкувань). Передбачався візит до Польщу папи Павла VI. Однак влада завадила цьому.

Катехизація у післявоєнний період регулювалася пастирськими листами польського Єпископату (фактично це здійснювалося відповідно рішень конкордату 1925 р., а також соборних документів 1962–1965 рр.). Катехизація регулювалася також кодексами канонічного права з 1917 та 1983 рр.

До початку Другої світової війни катехизація в Польщі регулювалася 120 конституціями. Так називалися документи, видані конференціями Єпископату і єпископів.

У 1945 р. комуністичною владою було створено Міністерство до справ визнань, а на місцевому рівні (воєводство, повіт) створювалися дирекції до справ визнань, що діяли при адміністраціях – воєводській, міській, повітовій. Їм підпорядковувалися офіцери Служби безпеки (Служба безпеки була IV департаментом до справ визнань). Міністр до

справ визнань затверджував єпископів, директори – священиків, керівників парафій (пробошів). У функції єпископа входило також затвердження деканів (але і це він мусів погоджувати з адміністративними структурами).

Паралельно із підготовкою Церкви до відзначення 1000-ліття християнства у Польщі, влада запропонувала власний сценарій святкування цієї події. Управління у справах релігій у 1958 р. оголосило про підготовку, яка базувалася на таких засадах: а) оперативне реагування на настрої та діяльність духовенства; б) видання масової популярної літератури на атеїстичну тематику; в) проведення інформаційно-пропагандистських заходів (книги виходили небаченим до цього часу накладом – від 10 до 40 тис. екземплярів).

Влада виразно позиціонувала себе як антиватиканська сила. Для комуністичної влади Церква як суспільний інститут з багаточисельними прихильниками виступала впливовим і небезпечним конкурентом.

Другий підрозділ «Катехизація після II Ватиканського собору» розглядає процеси, які відбувалися у другій половині 1960-их – 1980-их роках.

У роботі визначено три види катехизації: схоластичний – короткі дефініції найістотніших правд, другий – керигматичний, стосується виголошення під ставових правд віри; третій – антропологічний, який в навчанні релігії акцентує увагу на ролі катехизованої людини.

Катехитичне оновлення забезпечувало навчання новими педагогічними методами і вводило антропологічні елементи катехизації. Новий напрям регулювався Пастирською конституцією про Церкву і про сучасний світ, Тридентським катехизисом (виданим Тридентським собором), Конференцією латиноамериканських єпископів у Медельїні (1968 р.). Визначальним у катехизації стало поєднання двох елементів керигматичного і антропологічного, що означало прагнення проголосити послання Бога у повній йому вірності, з урахуванням життєвого статусу особи, яка сприймає Боже слово, її соціального та культурного становища.

Катехитичне відновлення 1960-их рр. своє головне завдання вбачало у проведенні релігійного навчання і вихованні в родині. На офіційному рівні програму було затверджено у 1971 році. Перелом 1960–1970-их рр. був часом впровадження в життя катехизи антропологічної, а також розвитку катехизи екзистенційної і інтерпретаційної (такої, що висловлює).

Регулярні зміни у катехизації наступили після Ватиканського собору. II Ватиканський собор впровадив катехизу керигматичну (вияснення), яка мала вказувати одночасно на проблеми людини. Регламентними постановами катехизи стали чотири документи:

- «Адгортація Апостольська Євангелії Світу» папи Павла VI (1975 р.), що розглядає сутність євангелізації у сучасному світі, вказує на ціль, завдання і методи;
- «Catechesitradendae» (проблеми катехитичні) Івана Павла II (1979), який підкреслював значення систематичної катехизи;
- документи V Синоду єпископів (1977), а серед них «Звернення (orędzie) синоду єпископів до Божого люду»;
- Кодекс Канонічного права (1983) – Книга III: вчительські завдання Церкви.

Катехизація в державі обумовлювалася високим рівнем гомогенності віруючих, історичними традиціями стосунків між державою і Церквою, які зміцніли в часи Другої Речі Посполитої: співпраця між державою і Церквою задля блага обивателів; традиції суспільної та політичної практик консультацій адміністрації з Церквою щодо важливих суспільних рішень і ін.

Ще один чинник релігійної активності суспільства та проведення катехизації пов'язаний з рішеннями II Ватиканського собору щодо мови: у 1960-их рр. значна частина текстів в костелах читалася польською мовою і, відповідно, зменшились латинські тексти (перехід на національні мови активізувався в римо-католицькому костелі з приходом Папи Івана Павла II).

Третій розділ дисертації «ОРГАНІЗАЦІЯ КАТЕХИТИЧНОГО НАВЧАННЯ НА ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ЗЕМЛЯХ» присвячений навчанню релігії у 1945–1989 рр. та еволюції навчання релігії у світлі гомілетики (казань, усних виступів) єпископів.

Виділено два періоди діяльності по катехизації учнів та молоді: 1945–1961 рр.; 1961–1989 рр.

24 квітня 1946 р. Міністерство освіти видало розпорядження щодо перехідних шкільних програм, де йшлося і про сферу вивчення релігії. Навчальна програма була складена наступним чином: 1 клас – вступ і наука молитви; 2 клас – приготування до першого причастя; 3 клас – засади Божі і церковні, наука про Євхаристію; 4 клас – правди віри і засади моральні; 5 клас – Старий Завіт; 6 клас – Новий Завіт; 7 клас –

організація парафіального життя; 7 клас – питання апологетичні і правди віри.

У фахових школах, гімназіях та ліцеях програма дещо відрізнялася: 1 клас – історія Церкви до часів М. Лютера, 2 клас – історія Церкви від М. Лютера до новітніх часів; 3 клас – догматика; 4 клас – засади християнської етики. Ця програма була обов'язковою до 1958 р., коли її було змінено. У 8 класі – виклади життя Ісуса і початки Церкви; у 9 класі – історію Церкви (від 313 р. до новітніх часів); у 10 класі – догматику; в 11 класі – етику.

У декреті про пастирське завдання єпископів стверджується, що катехизу слід застосовувати до сучасного світу і вона повинна відповідати потребам і труднощам, які турбують людей. Загальна організація катехизації з церковного боку регулювалася кодексами канонічного права. У кодексі навчання з 1983 року в книгах «Навчальні завдання церкви», «Навчання катехитичне» було окреслено як вести науку релігії. Рівень здійснення катехитичного навчання покладался на єпископів. Кодекс канонічного права вказував про найважливішу роль в процесі катехизації батьків, які першими повинні давати основи релігійного навчання. Кодекс канонічного права зобов'язував катехитів до проведення навчання із застосуванням існуючих засобів і дидактичної допомоги.

Документи Єпископату Польщі, які регулювали релігійне навчання і виховання, видавалися систематично протягом усього періоду (1945–1989 рр.). Перший лист у справі катехизи був опублікований 3–4 жовтня 1945 р. У ньому зазначалося, що католики повинні сповідувати виключно свою віру, а також забезпечувати науку релігії усім дітям і молоді у зв'язку з політичними змінами, пов'язаними із приниженням та ігноруванням християнського духу народу. Велике значення мав єпископський лист від 18 лютого 1946 р., де зазначалося, що Польща не може бути комуністичною, оскільки має бути католицькою. У наступних листах прослідковується переживання єпископів за збереження релігійних свобод, а, перш за все, хвилювання за долю молодого покоління.

Атеїстичний рух комуністичної влади концентрувався головним чином на виховних інституціях – школах. Лаїцезація (засвідчення) базувалося на добре продуманій стратегії. Влада орієнтувалася в тому, який важливий вплив мають церковні інституції на становлення молодого покоління, які домагалися свободи виконання релігійної і моральної місії Церкви та впливу на суспільність. Політика держави у сфері реалізації

атеїзації суспільства охоплювала також окреслені дії у відношенні до преси («Słowo Powszechne», «Dziś i jutro», а також «Мир»).

У зв'язку з тим, Міністр до справ визнань підпорядкував державі церковне видавництво «Мир» та заборонив священикам і монахам видавати будь-яку літературу на релігійну тематику (книжки, статті). Священикам також було заборонено працювати у вказаному видавництві. У рамках атеїстичних дій рішенням державної влади у 1961 р. цілком усунуено викладання релігії зі шкіл.

Єпископат Польщі був змушений шукати нових можливостей щодо організації навчання цього року в «катехитичних пунктах».

Проведенню катехизації сприяла також «охопленість» вірних Церквою: на початку 1980-их рр. на один костел припадало 2,5 тис. парафіян (це найвищий показник у Європі).

Значним був моральний авторитет костелу: серед абсолювентів середніх шкіл у 1980-их рр. 52 % молоді вважали Церкву найбільш авторитетним суддею в питаннях моралі; 74%- що релігія потрібна сучасній людині (подано середньостатистичні показники в державі, які у північно-східних регіонах Польщі були вищими). Значними були показники і щодо релігійного виховання молоді.

Ухвала від 17 травня 1989 р. «Про гарантії свободи сумління» повертала релігію до школи.

Четвертий розділ «КАТЕХИЗАЦІЯ В РИМО-КАТОЛИЦЬКІЙ, ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ТА ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКВАХ НА ТЕРЕНАХ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ ПОЛЬЩІ В ПОЛЕМІЦІ ВЛАД ПНР» розглядає боротьбу Єпископату, працівників Церкви і вірних за проведення релігійного навчання і виховання молоді. У розділі виділено три етапи такого протистояння з комуністичною владою за створення умов і проведення катехизації: 1945–1956 рр.; 1956–1961 рр.; 1961–1989 рр.

Православні віруючі Польщі (білоруси і українці) компактно представлені на Білосточчині. В північно-східній Польщі діють також нечисленні групи старообрядців. Невеликі групи українців проживають у північній частині Люблінського та східній Мазовецького воєводств. Натомість основний масив греко-католиків зосереджений в основному у Вроцлаві, Гданську, Перемишлі, Варшаві і, частково, у північно-східному регіоні (діють Перемишльсько-Варшавська Архієпархія і Вроцлавсько-Гданська єпархія).

Число православних віруючих у 1960-х рр. складало 527 тис. осіб. У наступні роки зберігалася тенденція до їхнього зростання.

У повоєнний період греко-католицькі священики працювали як вікарії у латинських парафіях, були капеланами сестер-законниць, в шпиталях, в'язницях, а також навчали релігії. Становище їх було складним. До 1966 р. державна влада віддала Польській Автокефальній Православній Церкві 15 сакральних будинків, які належали греко-католикам.

Регіоном, де катехитичне навчання проводили православні священики була переважно Білосточчина (у 1952/1953 н.р. 46 духівників проводили навчання у 144 школах (з них лише 7 середніх шкіл); у 1953/1954 н.р. – 31 священик навчав релігії у 78 школах (лише початкові). У 1956 р. релігія стала необов'язковим предметом, а у 1961 р. була знята з навчальних програм державних шкіл.

Становище греко-католицької та православної Церкви у Польщі залежало від загальної суспільно-політичної ситуації у державі.

Обрання кардинала К. Войтили Папою привело до «росту духовної незалежності польського суспільства від комунізму», продемонструвало прагнення «католицьких мас» до самореалізації «поза існуючих у країні суспільно-політичних структур».

Іван Павло II запропонував польському суспільству нову мову, яка утверджувалась такими дефініціями – «гідність», «правда» і «солідарність».

П'ятий розділ праці **«ОБРАЗ КАТЕХИЗИ»** представляє образ особи катихетів. Відносно розпорядження Єпископату Польщі катехитом могла бути духовна або світська особа. Нову формацію капелана у 1967 р. описав Кароль Войтила.

Система релігійного навчання регулювалася інструкцією конгрегації католицького навчання. Постулати Конгрегації до справ духовенства привели до видання 4 грудня 1969 р. листа, присвяченого формації капеланів, які мали відповідати трьом аспектам формату: духовному, інтелектуальному і душпастирському.

У 1960–1970-их рр. дослідження щодо науки релігії показують, що наймолодші катехити велику увагу приділяли інтерпретації загально-людських проблем в світі Об'явлення (показ правд віри в спосіб понаднатуральний; не у вимірах людських існує релігія Об'явлення; не вимислена людиною, а створена самим Богом). Натомість старші катехити

найбільше концентрували увагу на правди віри і менше працювали над формуванням власних моральних засад.

У 1977 р. синод єпископів висловив три контрверсійні думки:

- 1) визнавав вразливість молоді до суспільних цінностей, солідарність з покривдженими і участь у боротьбі за права людини;
- 2) обмаль візії майбутнього, підлеглість старшим;
- 3) низький релігійно-моральний стан окремих груп молоді.

Кодекс права канонічного (1983 р.) зобов'язував духовних осіб, після закінчення семінарії, продовжувати навчання на післядипломних студіях (5 років, пізніше зменшено до 3 років) для вивчення практичної теології, в тому числі навчання дітей і молоді (виголошення недільних проповідей, промов на шлюбах, похоронах та ін.).

Світські катехити (як правило, це були особи, що закінчили 5-річні навчальні програми при теологічних академіях, при KUŁu та ін.) більше були заангажовані на переказ правд віри з дітьми і молоддю. Умовами досягнення катехитичної практики для світської особи були: 1) виконання релігійних практик; 2) виконання шкільних обов'язків; 3) добра опінія і в пробоща, і в громадськості. Обов'язковим для світських осіб був дозвіл єпископа на проведення науки релігії.

Новою формою катехизації стали «оазові рухи», що з'явилися на початку 1980-их рр. Їхнім організатором був кс. Францішек Бляхніцький (розробив форми навчання релігії для різних вікових груп). Діти і молодь пізнавали правди віри на «оазових» зустрічах, поєднаних з формою рекреації і відпочинку. Керували такими групами т. зв. аніматори (в основному учні старших класів), на чолі яких стояв модератор (священик). «Оази» проводилися в літній канікулярний час (тривали до 3 тижнів). Наука релігії поєднувалася з відпочинком, краєзнавством, природознавством.

Найбільш занедбаною групою і найважчою для здійснення катехитичного навчання була студентська молодь, оскільки в її середовищі сформувалося негативне відношення до релігії і до Бога. У польському Єпископаті для цієї діяльності було виділено групу священиків (переважно молоді і належним чином підготовлені), які проживали зі студентством. Найкращим прикладом такої праці був Іван Павло II.

Особливою формою оживлення релігійного життя стало паломництво. Папа Іван Павло II був наділений особливою харизмою швидкого укладання інтерперсональних контактів як з дорослими, так і з дітьми і молоддю, людьми культури, науки та ін.

ВИСНОВКИ

У висновках викладено основні підсумки дослідження:

1. У часи ПНР від середини 1940-их до кінця 1980-их рр. державна і партійна влада намагалися усунути Церкву від активного суспільно-політичного життя та її впливу на молодь.

2. У 1945 р. комуністичною владою було створено Міністерство до справ визнань, а на місцевому рівні (воєводство, повіт) існували дирекції до справ визнань, що діяли при адміністраціях – воєводській, міській, повітовій. Їм підпорядковувалися офіцери служби безпеки. Міністр до справ визнань затверджував єпископів, а на місцях директори – священників, керівників парафій (пробощів). У функції єпископа входило також затвердження деканів (кандидатури деканів єпископ погоджувавав з адміністративними структурами).

3. Одним із проявів державної політики в часи ПНР у сфері релігії стало відношення влади до катехитичного навчання і виховання в школах. На протязі 1945–1989 рр. владні та партійні структури на певні терміни усували науку релігії зі школи. Офіційною версією ліквідації релігійного навчання стали надумані причини: відсутність в адміністрації шкільних звітів про уроки релігії та релігійне виховання, брак інформації про навчання при костелах та ін.; в період заборони навчання релігії в школі представники духовенства створювали «катехитичні пункти» при костелах.

4. У роботі визначено три види катехизації: схоластичний – короткі дефініції найістотніших правд, другий – керигматичний, стосується виголошення під ставових правд віри; третій – антропологічний, який в навчанні релігії акцентує увагу на ролі катехизованої людини.

5. Пожвавлення релігійної активності в ПНР відбувалося в часи загострення соціальних конфліктів, робітничих страйків, реакції населення на переслідування, несправедливі вироки судів, незаконне позбавлення праці і можливостей навчатися, загальнопольських трагедій, пов'язаних з убивствами, грабунками (вбивство ксьондза Єжи Попілушко, 1983 р.; закатування ксьондза Нєдзеляка (1980 р.), ксьондза Суховольца (1981 р.), вбивство студента Гжегоша Пшемика та ін.).

6. В країні здійснювалося публічне переслідування єпископів, брутальне змушування їх до співпраці із службами безпеки (процес єпископа С. Качмарика з Кельц, архієпископа познанського Є. Бараняка та ін.); численні групи священників були оголошені зрадниками польського народу.

7. Обрання кардинала К. Войтили Папою привело до «зростання духовної незалежності польського суспільства від комунізму», продемонструвало прагнення «католицьких мас» до самореалізації «поза існуючих у країні суспільно-політичних структур»; Іван Павло II запропонував польському суспільству нову мову, яка утверджувалась такими дефініціями – «гідність», «правда» і «солідарність».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Truszczyński M. Katechizacja w Polsce północno-wschodniej w latach 1945–1989 / Ks. dr Marek Truszczyński. – Lwów : Lwowski Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Franki, 2014. – 420 s.
2. Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki. Mechanizmy władzy, sposoby represji / Ks. dr Marek Truszczyński. – Szulborze Wielkie, 2010. – 583 s.
3. Truszczyński M. Działalność publicystyczna Duchowieństwa Diecezji Płockiej na przełomie XIX i XX w. Wybrane przykłady / Ks. dr Marek Truszczyński. – Szulborze Wielkie, 2011. – 117 s.
4. Truszczyński M. Kościół rzymskokatolicki w Polsce na tle polityki władz partyjno-państwowych PRL w latach 1956–1980 / Ks. dr Marek Truszczyński. – Szulborze Wielkie, 2011. – 320 s.
5. Truszczyński M. Sąd Biskupi w Łomży Pierwsze Instancji w latach 1925–1992 / Ks. dr Marek Truszczyński. – Regimin 2012. – 182 s.
6. Truszczyński M. Mazowsze Północnowschodnie. W poszukiwaniu tożsamości narodowej, społecznej i religijnej / Ks. dr Marek Truszczyński. – Ostrołęka, 2012. – 242 s.
7. Truszczyński M. Výchovná činnosť poľskej Cirkvi na pozadí politiky straníckej vlády Poľskej ľudovej republiky v roku 1956–1970 / Ks. dr Marek Truszczyński. – Szulborze Wielkie, 2011. – 330 s.

Статті:

8. Truszczyński M. Poznanie ich po owocach“ (Mt. 7, 16). Rozważania o pracy duszpasterzy Diecezji Płockiej na przełomie XIX i XX wieku po lekturze wybranych mów pogrzebowych, nekrologów i wspomnień pośmiertnych / Ks. dr Marek Truszczyński // Studia Mazowieckie. – 2006. – № 6. – S.97–115.

9. Truszczyński M. Sektor władzy wobec Kościoła rzymskokatolickiego, czyli kto personalnie stał za przygotowaniem trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny w 1987 roku? / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Mazowieckie*. – 2012. – № 1. – S. 85–106.

10. Truszczyński M. Stalinowski model „wolności sumienia” w praktyce: przykład tworzenia się represyjnego charakteru relacji Państwo – Kościół rzymskokatolicki, na przykładzie Słowacji lat 1944–1949 / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae*. – Ružomberok : Verbum, 2012. – C. 3–11.

11. Truszczyński M. Kardynał August Hlond, czyli Stosunki Polski Ludowej oraz Kościoła rzymskokatolickiego od roku 1945 do 1948, na tle nominacji biskupich na ziemiach wschodnich i zachodnich, jak również organizacji Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce / Ks. dr Marek Truszczyński // *Українська полоністика*. – 2012. – № 9. – С.93-104.

12. Truszczyński M. Tworzenie się aparatu „Bezpieki” w ramach walki władzy PRL z Kościołem rzymskokatolickim / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир ; Київ ; Краків, 2012. – Вип. 2. – С. 86–95.

13. Truszczyński M. Okres 1948–1950. Tworzenie się uregulowań prawnych w stosunkach państwo – Kościół 1948–1950 ł / Ks. dr Marek Truszczyński // J. Gołota i M. Truszczyński M. Mazowsze Północne. W poszukiwaniu tożsamości narodowej, społecznej i religijnej. – Ostrołęka, 2013. – S. 141–175.

14. Truszczyński M. Kościół rzymskokatolicki wobec wychowania młodego pokolenia / Ks. dr Marek Truszczyński // J. Gołota i M. Truszczyński, Mazowsze Północne. W poszukiwaniu tożsamości narodowej, społecznej i religijnej. – Ostrołęka, 2012. – S. 185–197.

15. Truszczyński M. Wykorzystanie przepisów administracyjnych w walce z Kościołem katolickim w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na przykładzie stosowania prawa budowlanego / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир ; Київ ; Краків, 2013. – Вип. 3. – С. 295–296.

16. Truszczyński M. Ujęcie analityczne: lata 1958–1961 w stosunkach państwo – Kościół Rzymskokatolicki / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Elckie*. – 2013. – № 13. – S. 41–54.

17. Truszczyński M. Zamykanie seminariów duchownych w okresie lat 50. XX wieku w PRL / Ks. dr Marek Truszczyński // *Studia Łomżyńskie*. – 2013. – S. 25–32.

18. Truszczyński M. Okres 1948 – 1950. Religijny legalizm w ramach systemu socjalistycznego, czyli służenie dwóm Bogom... Część I: „Stosunki między Kościołem a państwem zależą od postawy kleru. Kościół korzysta w Polsce z pełnej wolności religijnej. Oświadczenie Rządu Rzeczypospolitej / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.13–37.

19. Truszczyński M. Okres 1948–1950. Religijny legalizm w ramach systemu socjalistycznego, czyli służenie dwóm Bogom... Część II: Dojść do Komisji Mieszanej (Wspólnej) władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz Kościoła rzymskokatolickiego / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji, – Szulborze Wielkie, 2010. – S.37– 55.

20. Truszczyński M. Wprowadzenie stanu wojennego na Lubelszczyźnie: pierwsze dni / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S. 55.

21. Truszczyński M. Wprowadzenie stanu wojennego na Podkarpaciu: pierwsze dni / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie 2010. – S.75.

22. Truszczyński M. „Bezpieczeństwo”, czyli kilka słów o powstawaniu aparatu przymusu wobec Narodu. Przegląd piśmiennictwa, próba systematyki źródłoznawczego procesu badawczego / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S. 95–117.

23. Truszczyński M. Ujęcie analityczne: lata 1958 – 1961 w stosunkach Państwo – Kościół rzymskokatolicki / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.117–139.

24. Truszczyński M. Represje władzy socjalistycznej wobec mniejszości niemieckiej, zamieszkującej rejon Szczecina w latach 50 XX wieku / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.139–161.

25. Truszczyński M. Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu w latach realnego socjalizmu w Polsce / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.161–181.

26.Truszczyński M. Sektor władzy wobec Kościoła rzymskokatolickiego, czyli kto personalnie stał za przygotowaniem trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny w 1987 roku? / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.201–223.

27.Truszczyński M. Przejmowanie kościołów ewangelickich przez Kościół rzymskokatolicki w latach 1945–1951 XX wieku / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki. Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.223.

28.Truszczyński M. Stalinowski model „wolności sumienia” w praktyce: przykład tworzenia się represyjnego charakteru relacji Państwo – Kościół rzymskokatolicki, na przykładzie Słowacji lat 1944–1949 / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.243–243.

29.Truszczyński M. Kreowanie wroga klasowego, czyli teoretyczne podstawy stalinowskiej koncepcji prawa karnego w Polsce Ludowej / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRLa Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.265–287.

30.Truszczyński M. Gdańska opoka w godzinie próby, czyli pozycja Kościoła rzymskokatolickiego w Gdańsku w pierwszych dniach stanu wojennego / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.287–307.

31.Truszczyński M. Schematyczny ustrój tarnowskiej kurii diecezjalnej na gruncie Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz zarys dokonań jej ważniejszych postaci, na tle antyreligijnej polityki władzy PRL wobec Kościoła rzymskokatolickiego okresu stalinowskiego / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji, – Szulborze Wielkie, 2010. – S.307–329.

32.Truszczyński M. Pokonać dobro, czyli administracyjna polityka Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec polskich biskupów w okresie PRL, na przykładzie kształtowania teorii prawa administracyjnego i w ramach działań zmierzających do ograniczenia budownictwa sakralnego na przykładzie administracyjnych poczynań przeciwko biskupowi Ignacemu Tokarczukowi, na tle ówczesnego stanu prawnego w odniesieniu do prawa budowlanego / Ks. dr

Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposób represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.329–351.

33.Truszczyński M. O roku 1956 z perspektywy budowania zrębów państwowości Polski Ludowej okresu tuż powojennego jak również realizowania doktryny stalinowskiej zmierzającej do tworzenia instytucjonalnych podstaw walki z Kościołem rzymskokatolickim / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposób represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.497–525.

34.Truszczyński M. Walka bez walki... środowisko rzymskich katolików w ramach dyskursu społecznego i politycznego czasu „Odwilży“ na tle różnic między różnymi odłamami rzymskiego katolicyzmu albo „Tygodnik Powszechny a PAX“ / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.525–547.

35.Truszczyński M. Kardynał August Hlond, czyli Stosunki Polski oraz Kościoła rzymskokatolickiego od roku 1945 do 1948 na tle nominacji biskupich na ziemiach wschodnich i zachodnich jak również organizacji Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce / Ks. dr Marek Truszczyński // Truszczyński M. PRL a Kościół rzymskokatolicki, Mechanizmy władzy, sposoby represji. – Szulborze Wielkie, 2010. – S.583.

36. Truszczyński M. Świadomość Katolickiej Nauki Społecznej / Ks. dr Marek Truszczyński // Idący w Przyszłość. – 2005. – № 3. – S. 27–34.

37.Truszczyński M. Strofy o Janie Pawle II / Ks. dr Marek Truszczyński // Tygodnik Ostrołęcki. – 2011. – № 26. – S. 41–56.

38.Truszczyński M. Krótkie rozważania nad istotą i tradycją adwentu / Ks. dr Marek Truszczyński // Głos Katolicki. – 2008. – № 7. – S. 23–36.

39.Truszczyński M. Manipulacje genetyczne / Ks. dr Marek Truszczyński // Niedziela. – 1996. – № 54. – S. 7–18.

40.Truszczyński M. Osobowość katechety / Ks. dr Marek Truszczyński // Niedziela. – 1998. – № 65. – S. 21–32.

41.Truszczyński M. 50. lecie Szkoły Podstawowej w Szulborzu / Ks. dr Marek Truszczyński // Tygodnik Ostrołęcki. – 2010.- №12. – S. 5–14.

42.Truszczyński M. Rola katechety w procesie dydaktycznym / Ks. dr Marek Truszczyński // Głos Katolicki. – 2012. – № 67. – S. 23–32.

43.Трущинський М. Священик Станіслав Бжуска – останній капелан Січневого повстання 1863 р. / М. Трущинський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка : у 2 ч. –

Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 116–121.

44.Truszczyński M. To the history of January uprising 1863: the chaplain Stanislaw Brzhooska / Ks. dr Marek Truszczyński // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – 2014. – Вип. 21. – С. 236–247.

АНОТАЦІЯ

Трущинський М. Катехизація у римо-католицькій, греко-католицькій та православних Церквах на території Північно-Східної Польщі у 1945-1988 рр. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02-всесвітня історія. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2014.

У дисертації висвітлюється здійснення катехизації у римо-католицькій, греко-католицькій та православних Церквах на території Північно-Східної Польщі в часи Польської Народної Республіки. Від середини 1940-их і до кінця 1980-их рр. державна і партійна влада намагалися відтіснити Церкву від участі у суспільно-політичному житті, а передовсім виховання молодого покоління. Здійснення катехитичного навчання у школах відбувалося з перервами протягом усього періоду існування ПНР, шляхом тиску польського Єпископату і вірних на офіційну владу. Особливе значення для розвитку катехизи в державі мали рішення II Ватиканського собору та активна позиція Папи Івана Павла II. Визначено етапи катехизації та її зміст.

Ключові слова: катехизація, Польська Народна Республіка, II Ватиканський собор, релігія у школі, «катехитичні пункти», Папа Іван Павло II.

АННОТАЦИЯ

Трущинский М. Катехизация в римо-католической, греко-католической и православных Церквах на территории Северо-Восточной Польши в 1945-1989 гг.-На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02-всемирная история. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2014.

В диссертации освещается осуществление катехизации в римо-католической, греко-католической и православных Церквах на территории

Северо-Восточной Польши во времена Польской Народной Республики. От середины 1940-ых гг. и до конца 1980-ых гг. государственная и партийная власть стремились оттеснить Церковь от участия в общественно-политической жизни, прежде всего в воспитании молодёжи. Осуществление катехитической учебы в школах происходило с перерывами на протяжении всего периода существования ПНР, путем давления польского Епископата и верных на официальную власть. Особенное значение для развития катехизы в государстве имели решения II Ватиканского собора и активная позиция Папы Ивана Павла II. Определено этапы катехизации и её содержание.

Ключевые слова: катехизация, Польская Народная Республика, II Ватиканский собор, религия в школе, «катехитические пункты», Папа Иван Павел II.

ANNOTATION

Trushchynski M. Catechesis in the Roman Catholic, Greek Catholic and Orthodox churches in the North-Eastern Poland in 1945-1988. – Manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of historical sciences, specialty 07.00.02. – World History. – Lviv National Ivan Franko University. – Lviv, 2014.

The thesis highlights the catechesis formation in the Roman Catholic, Greek Catholic and Orthodox churches in the North-Eastern Poland in the times of the Polish National Republic. From the mid 1940s until the end of the 1980's state and party authorities tried to crowd out the Church in the public and political life participation, and above all crowd out from the the education of the young generation.

The cathehisis study in schools was until 1961 when according to the law “On the educational and upbringing systems’ development” the religion was crowded out from the school programs. The official version for the religious education’s elimination was the lack of school administration reports on the lessons of religion and religious education, and information about religious education and upbringing process among young people in churches. Authorities obliged churches structures to register "catechetical points" – churches or other buildings that were used for religious communities, training and education, and on the other hand, carried out various obstacles in order that such a "catechetical points" were not registered. Representatives of civil authorities had to register those bodies and to engage and monitor their

program. In practice, basically, they were instructors or senior government representatives PULP (Polish United Labor Party).

The political changes occurring in Poland in 1989 created opportunities for the younger generation free religious knowledge getting and the principles of Christian education learning with the other school subjects.

The question of catechetical study at school is a matter of political parties' and representatives' of churches, parents', community's debate nowadays. Some left-wing organizations in Poland support the return of catechesis only to churches, there are those that offer to resume practice that acted at the time of the PNR (Polish National Republic).

The catechesis study in schools occurred intermittently throughout the period of the Polish National Republic, through the pressure of Polish Episcopate and supporters on the official authorities. The decision of the Second Vatican Council and demand of Pope John Paul II had particular importance for the development of catechesis in the state. The author defined stages of catechesis and its contents.

Key words: catechesis, Polish National Republic, Second Vatican Council, religion at school, "catechetical points," Pope John Paul II.

Підписано до друку 03.09.2014 р. Формат 60х90/16.

Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Обсяг 1,7 умовн. друк арк. Зам. № 123. Тираж 100 прим.

Надруковано на різнографі

Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України
239002, м. Львів, вул. Дудаєва, 15